

Psyche en werkelijkheid

Over de grond der verschijnselen, wat de dingen op zich zijn, kan niets positiefs gezegd worden. We kennen, volgens Jung, op onmiddellijke wijze, enkel de fenomenen, zoals ze zich aan ons voordoen, zoals ze verschijnen in onze psyche.

"Tatsächlich ist die einzige Form der Existenz, von der wir unmittelbar wissen, psychisch. Wir könnten... ebenso gut sagen, daß die physische Existenz eine bloße Schlußfolgerung sei, da wir von der Materie nur insoweit etwas wissen, als wir psychische Bilder wahrnehmen, welche uns durch die Sinne übermittelt werden". (PR, p. 21)

Het woord 'onmiddellijk' in deze zin heeft vergaande betekenis. Het hele wetenschappelijke wereld- beeld is volgens Jung opgebouwd uit *bemiddelde* kennis. Ik zie bijvoorbeeld de kleur van een roos onmiddellijk als rood, en niet als een golf met een bepaalde golflengte. Het begrip golflengte is afgeleide, abstracte, bemiddelde kennis, kennis die via een wetenschappelijk model verkregen is. De golflengte is weliswaar een objectieve kennis binnen de zelfstandigheid van de fysica, voor mijn onmiddellijke beleving zegt dit niets. De subjectieve beleving heeft geen weet van de wetenschappelijke objectiviteit: zij verandert de objectieve data in onmiddellijke ervaringen.

"Ja, meine Psyche verändert und verfälscht die Wirklichkeit in solchem Maße, daß ich künstlicher Hilfsmittel bedarf, um festzustellen zu können, was die Dinge außer mir sind, daß zum Beispiel ein Ton eine Luftschwingung von bestimmter Frequenz, und eine Farbe eine bestimmte Wellenlänge des Lichtes ist". (DUN, 680)

Zou Jung deze 'vervalsing' der werkelijkheid als een negatieve, beperkende kwaliteit hebben opgevat, dan zou hij eerder fysicus dan psycholoog zijn geworden. Hij draait dit gegeven in het licht van zijn waardering voor de psychische werkelijkheid echter om, en beschouwt de feiten der natuurwetenschappen als een reductionisme. In feite gaat Jung verder dan het alleen maar wijzen op de grenzen van de natuurwetenschappelijke methodiek en kennis. In zijn zienswijze is kennis der psyche niet met deze methodiek te verkrijgen, maar is daar een soort hogere kennis, een verdergaande kennis voor nodig:

"Aber wer tiefer in das Wesen der **Psychologie** eingedrungen ist und die höhere Anforderung an die **Psychologie** als Wissenschaft stellt, nämlich, dass sie nicht bloß eine durch die Grenzen der naturwissenschaftlichen Methodik beschränkte, kümmerliche Existenz fristen darf, der wird auch erkannt haben, dass es nie und nimmer einer experimentellen Methodik gelingen wird, dem Wesen der menschlichen Seele gerecht zu werden, ja auch nur ein annähernd getreues Bild der komplizierten seelischen Erscheinungen zu entwerfen". (T,p.105/106)

Het dieper doordringen in het wezen der **psychologie** en de beperkte grenzen der natuurwetenschap, worden bij Jung elkaars wederkerige bepaaldheid. Het ene sluit het andere uit. Vanuit deze optiek moet de problematiek der complexe **psychologie** wel tot een 'netwerk van overwegingen leiden, dat ver voorbij alle natuurwetenschap reikt' (DUN, 421). De feiten der natuurwetenschappen zijn voor de totale, bewuste en *onbewuste*, psyche als zelfstandige

feiten irrelevant. Deze irrelevantie geldt ook voor alle andere disciplines, bijvoorbeeld voor theologische en filosofische uitspraken:

"Afgezien van hun aanspraken op zelfstandige waarheid, is het namelijk een feit dat ze empirisch, dus natuurwetenschappelijk beschouwd, in de eerste plaats psychische verschijnselen zijn. Dit feit is volgens mij onloochenbaar". (HDG, p.318/319)

Dit is **Jungs** standpunt over de superioriteit van de analytisch-psychologische benadering der werkelijkheid op late leeftijd. Eerder in zijn leven is zijn mening echter veel stelliger. In het in 1931 verschenen artikel *Das Grundproblem der gegenwärtigen Psychologie* beschrijft hij de natuurwetenschappelijke ontwikkeling en zienswijze een stuk negatiever, namelijk als een 'metafysica van de materie'...

"eine reine Gaukelei, psychologisch aber eine unerhörte Revolution der Weltanschauung, ...ein Credo, dessen Irrationalität gar nichts zu wünschen übrig läßt." (DUN, 651/652)

Men kan deze zinnen bijna niet geloven wanneer men deze voor het eerst leest. Het hele natuurwetenschappelijke wereldbeeld wordt afgedaan als bedrog (eine *Gaukelei*), als een irrationeel credo. Men moet echter scherp voor ogen houden dat **Jungs** kritiek bedoeld is voor die overtuiging, die stelt dat wij de natuur *objectief en volledig* kennen met behulp van de natuurwetenschap. Deze overtuiging gaat z.i. voorbij aan het feit, dat het altijd *mensen* zijn die wetenschap bedrijven, met andere woorden dat iedere vorm van wetenschap, alsook iedere vorm van filosoferen, kunst, enz. *menselijke, dus psychologische* activiteiten zijn. Wanneer dit gegeven vergeten wordt is men volgens Jung onpsychologisch en daarmee in zijn ogen onkritisch, 'unaufgeklärt'. Toch blijft de geciteerde uitspraak natuurlijk 'unerhört'.

Jung ontkent geenszins dat er naast de onmiddellijke kennis van en in de psyche nog andere kennis kan bestaan. Alleen kunnen we daarvan enkel op directe wijze iets weten via de bemiddelende functie van onze psyche.

"We kunnen echter niet verder zien dan de psyche, voor zover het waarneming en kennis betreft. Dat er een niet-psychisch, transcendent object bestaat, daarvan is de natuurwetenschap stilzwijgend overtuigd". (HDG, p.320)

In tegenstelling tot Kant, die stelt dat het transcendent principieel onkenbaar is, meent Jung dat het onkenbare daarvan tijdelijk is. Misschien schiet ons waarnemings orgaan tekort of moeten de juiste denkvormen nog geschapen worden om tot datgene wat we nu transcendent noemen, te kunnen doordringen. De voorbarige conclusie, dat datgene wat niet waargenomen of gekend is, daarom ook niet bestaat, heeft Jung..

"...nooit getrokken, want ik was nooit van mening dat onze waarneming alle zijnsvormen kan omvatten... Bij gebrek aan empirische gegevens, heb ik geen kennis van die zijnsvormen, welke men gewoonlijk als 'geestelijk' aanduidt. Ik moet me tevreden stellen met mijn onwetendheid." (HDG, p.320)

Terwijl Kant de beperktheid van het menselijk kenvermogen fundeert in de structuur ervan, in de a priori vormen van waar nemen (tijd en ruimte) en denken (de categorieën) van ons kenvermogen legt, laat Jung een deur open voor eventuele, toekomstige ontwikkelingen van ons waarnemen en denken. Daarover is nu nog niets zinnigs te zeggen. Wat ik wel weet, dat

zijn de inhouden van mijn psyche. Deze inhouden zijn in feite mijn enige, werkelijke kennis van mijzelf en van de wereld.

Het komt er bij Jung op neer dat al onze kennis psychisch is, en dat de enige werkelijkheid die we kennen, de psychische werkelijkheid is. In het hele werk van Jung is dit de basisidee, van waaruit hij alle theoretische en wijsgerige zienswijzen, waaronder die van Kant, toetst en relateert.

"Dem Psychischen allein kommt unmittelbare Realität zu, und zwar jeglicher Form des Psychischen, selbst den 'unrealen' Vorstellungen und Gedanken, die sich auf kein 'Außen' beziehen". (DUN, 747)

Hier geldt natuurlijk eveneens de opmerking over het begrip 'onmiddellijk'. Maar ook het woord 'Außen' is in deze van zeer groot belang. Alle dingen buiten de psyche zijn - als dingen op zich - onkenbaar. Komen prikkels van buiten in het menselijk systeem (lichaam en psyche), dan worden ze volgens Jung onmiddellijk omgezet in **psychologische** prikkels: ze worden gepsychificeerd. Onder psychificatie verstaat Jung

"...eine Assimilation des Reizes zu einer schon vorhandenen psychischen Komplexität". (DUN, 234)

Het instinkt, het waarnemen, het denken: dat alles zijn gepsychificeerde driften. Het psychische complex is eigenlijk niets anders dan de psyche zelf, die de zintuiglijke prikkels van buitenaf in psychische gegevens omzet en, via de reflexie in een bewust-zijnsinhoud verandert. Ook de reflexie zelf noemt Jung een drift, die zelfstandig naast andere drift- en bestaat (DUN, 235-247). Het zijn nu deze driften (honger, seksualiteit, activiteit en reflexie), die Jung beschouwt als de buitenpsychische determinanten van het menselijk gedrag (DUN, 246).

Daarnaast zijn alle objecten buiten ons, van de stoel voor me tot de verst verwijderde galaxis, natuurlijk buitenpsychische objecten, die pas kenbaar worden zodra ze - via mijn zintuigen - in mijn bewust-zijn aan mij voorgesteld worden. Dit is de reden, waarom ik **Jungs** visie een vermenging van Kant's kriticisme en Berkeley's spiritisme noem. Evenals Berkeley is Jung ervan overtuigd...

"...dab die unmittelbar erscheinende Wirklichkeit aus sorgfältig zubereiteten Bildern besteht und dass wir mithin unmittelbar nur in einer Bilderwelt leben". (DUN, 746)

In tegenstelling tot Berkeley echter, twijfelt Jung niet aan het bestaan van een wereld buiten die beelden, maar deze is voor ons niet kenbaar, hetzij dan met behulp van allerlei ingewikkelde methoden en apparaten:

"Um die wirkliche Natur der materiellen Dinge auch nur annähernd festzustellen, bedürfen wir der komplizierten Apparaten und Methoden der Physik und Chemie. Diese Wissenschaften sind eigentlich Hilfsmittel, die den menschlichen Geist befähigen sollen, ein wenig hinter den trügerischen Schleier der Bilderwelt in eine nichtpsychische Wirklichkeit zu sehen". (DUN, 746)

Maar ook deze hulpmiddelen, als verlengstukken van onze zintuigen, leveren toch enkel materiaal, dat in en door de psyche gekend wordt. *Hoe men dan van hieruit naar een niet-psychische werkelijkheid komt, is mij een raadsel.* Wanneer men Jung consequent volgt, kan

men immers nooit in de niet-psychische realiteit terecht komen. Hij vóóronderstelt zo'n werkelijkheid - vanuit de psychische realiteit kan men dit nooit bewijzen. Net zo min als Kant kan bewijzen dat de 'Dinge an sich' bestaan, maar deze eigenlijk vooronderstelt, net zo min lukt het Jung een wereld buiten de psyche aan te tonen, zonder deze buitenpsychische wereld reeds te vooronderstellen. Door de buitenpsychische prikkels als gepsychificeerd voor te stellen, kan er geen brug bestaan tussen de psychische en de niet-psychische werkelijkheid. Alle prikkels van de driften worden door het psychisch apparaat aan onszelf bemiddeld. De reflexiedrift heeft wel nog een aparte plaats in het geheel:

"Die 'reflexio' ist ein Umwenden nach innen mit dem Erfolg, daß anstatt einer instinktiven Reaktion eine Abfolge von Inhalten oder Zuständen entsteht, die man etwa als Nachdenken oder überlegen bezeichnen könnte". (DUN, 242)

Deze genese van ons denken lijkt vreemd, aldus Jung, omdat we gewoonlijk niet denken dat de reflexie ooit instinctief geweest is...

"...sondern wir assoziieren dazu einen bewußten Geisteszustand". (DUN, 241)

De psyche als geheel heeft een veel grotere invloed op ons dan het denken. Via het denken worden de stimuli die ons van buiten de psyche bereiken...

"...mehr oder weniger vollständig in psychische Inhalte verwandelt, das heißt, er wird zum Erlebnis: ein Naturvorgang, verwandelt in einen Bewußtseinsinhalt". (DUN, 242)

Het gaat Jung verder in zijn optiek uitsluitend om deze bewustzijns-inhouden: deze stelt hij voor als beelden in ons bewustzijn, en enkel deze beelden zijn voor ons werkelijkheid.

"Die einzigen unmittelbar erfahrbaren Dinge der Welt sind die Inhalte des Bewußtseins". (DUN, 700). "Psyche ist das allerrealste Wesen, weil es das einzig Unmittelbare ist. Auf diese Realität kann sich der Psychologe berufen, nämlich auf die Realität des Psychischen". (DUN, 680)

We kunnen nog tientallen andere citaten over de kenbare werkelijkheid uit **Jungs** werk vermelden, doch ze zijn allemaal van dezelfde strekking. Mijns inziens kan **Jungs** kentheoretisch fundament niet anders beschouwd worden als een *psychisme*: de enige werkelijkheid die voor ons kenbaar is, en daarmee psychologisch relevant, is de psyche. De data van deze werkelijkheid zijn de inhouden in ons bewustzijn, wat de oorsprong ervan ook moge zijn. Of deze bron nu buiten ons gelegen is, bij de empirische buitenwereld op zich of bij de binnenwereld op zich, is voor ons wereldbeeld verder van geen belang. We leven in een wereld van beelden: dit is hetzelfde wat Berkeley bedoelt met de uitspraak, dat zijn is wat waargenomen wordt. Toch twijfelt Jung geen moment aan het feitelijk bestaan van een buiten de psyche gelegen werkelijkheid. De buitenpsychische werkelijkheid is aanwezig in de twee, voor ons bewustzijn transcendente en onkenbare polen: natuur en geest. De ontmoetingsplaats van beide polen is de 'derde wereld', de psyche:

"Wenn ich meinen Begriff von der Realität auf die Psyche verschiebe, wo er einzig wirklich am Platze ist, so hört damit auch der Konflikt zwischen Natur und Geist als Erklärungsgründen auf. Sie werden zu bloßen Herkunftbezeichnungen für die psychischen Inhalte, die sich in mein Bewußtsein drängen". (DUN, 681)

Met deze positionering van natuur en geest is Jung veel stelliger, dan Kant's voorzichtige benadering van het ziellichaam probleem. Voor Kant zijn ziel en lichaam verschillend voor zover ze aan ons verschijnen, maar is datgene, wat aan beide verschijningen ten grondslag ligt, misschien niet zo ongelijksoortig als we vermoeden. Het probleem ligt echter volgens hem geheel buiten het veld der **psychologie**, zelfs buiten alle menselijke kennis (cf. 'Kritik der reinen Vernunft', B. 428). In het empirisch verstand, dat met 'Erscheinungen' te maken heeft, *verschijnt* de relatie van ziel en lichaam voor ons noodzakelijk als een dualisme. In het transcendentale verstand daarentegen, geldt noch een dualisme, noch de eenzijdige polen daarvan - spiritualisme en materialisme - omdat beiden vooronderstellen, dat de verscheidenheid der voorstellingswijzen van 'Gegenstände' gelijk is aan de verscheidenheid der 'Gegenstände' zelf. Doch deze laatste zijn, als dingen-op-zich voor ons onkenbaar. We kunnen derhalve, aldus Kant, uit de verscheidenheid der 'Erscheinungen' nooit concluderen, dat deze ook voor de dingen zelf zou gelden. De psyche stelt de grenzen, waarbinnen alle dingen voor ons kenbaar zijn. De psyche is evenwel niet gelijk aan de som van ons waarnemen en denken. Het is het geheel, waarin ook intuïtieve en archetypische beelden tot ons komen. Door het bereik van het onbewuste verschilt **Jungs** optiek zowel van Berkeley's spiritueel idealisme als van Kant's transcendentiaal idealisme. De dingen buiten ons zijn bij Jung noch pure inbeelding, noch een empirische realiteit op zich. De gecompliceerde positie van **Jungs** visie drukt hijzelf in de volgende passage als volgt uit:

“Ich möchte weder die relative Gültigkeit des realistischen, des 'esse in re', noch die des idealistischen Standpunktes, des 'esse in intellectu solo', bestreiten, sondern ich möchte diese äußere Gegensätze durch ein 'esse in anima', eben durch den **psychologischen** Gesichtspunkt vereinigen. Wir leben unmittelbar nur in der Bilderwelt”. (DUN, 624)

Het 'esse in anima'-standpunt heeft verstrekkende gevolgen. Want, zo vervolgt Jung:

“Die einzige Frage wird sein: Ist ein Bewußtseinsinhalt vorhanden oder nicht?” (DUN, 625)

Deze vraag sluit kenkritische en natuurwetenschappelijke toetsing uit. Waarom? Omdat, zo meent Jung, de natuurwetenschap alleen dan te hulp kan worden geroepen, wanneer het gaat om dingen, die buiten onze subjectieve ervaring liggen en dat zijn bewustzijnsinhouden niet, en de kenkritiek geldt alleen dan wanneer iets onkenbaars voor kenbaar gehouden wordt en ook dat is niet van toepassing op de inhouden van ons bewustzijn, die immers onmiddellijk kenbaar zijn. Door zijn standpunt: het kenbare zijn is 'anima' (psyche), sluit Jung dus een hele groep feiten, namelijk alle psychische feiten, bij voorbaat uit van toetsing door de kenkritiek en van verificatie door de natuurwetenschappen. De innerlijke ervaring heeft bij Jung blijkbaar een heel ander bereik en wetmatigheid dan de uiterlijke. Als voorbeeld noemt Jung de Godservaring, die veel mensen beweren te hebben. De natuurwetenschap heeft God nog nooit aangetoond, de kenkritiek bewijst de onmogelijkheid van Godskennis, maar toch is de Godservaring...

"...eine seelische Tatsache von unmittelbarer Erfahrbarkeit". (DUN, 625)

'God' is een *psychologisch* feit, dat volgens Jung geen niet-psychologisch bewijs nodig heeft! Dit onderscheid tussen kennis en ervaring, kan Jung alleen maar vasthouden, doordat hij geen onderscheid maakt tussen a priori en a posteriori kennis. Terwijl Kant de grenzen van onze a posteriori kennis op de ervaring fundeert, maakt Jung een onderscheid tussen de grenzen der kennis enerzijds en de grenzen der ervaring anderzijds. Deze twee grenzen markeren bij hem twee verschillende gebieden, namelijk het gebied van de psychische wereld (ervaring) en het

gebied van het logische, rationale denken (kennis), dat echter *ook* tot de psychische wereld behoort. Het eerste gebied is volgens Jung groter en omvattender dan het tweede. Door dit onderscheid wordt ook zijn fenomenologische methode gekenmerkt. De fenomenologie der psychische verschijnselen berust op een niet-toetsbare empirie. De geldigheid van psychische feiten heeft een aparte status, een aparte dimensie, die pas begrepen kan worden...

"...wenn wir uns einmal vom Vorurteil befreit haben, dass wir einen Begriff entweder auf Gegenstände der äußeren Erfahrung oder auf apriorische Kategorien des Verstandes zurückführen müssen". (DUN, 626)

De "bevrijding van dit vooroordeel" valt samen met een juist inzicht in de onbepaalbaarheid en grenzeloosheid van het onbewuste.

"Die Grenzen des Bewußtseins können wir wohl angeben; das Unbewußte ist aber das unbekannte Psychische schlecht hin und darum auch das Grenzenlose, weil Unbestimm bare. Man darf sich bei dieser Sachlage also nicht im mindesten wundern, wenn die Empirie unbewußter Inhalte eben die Eigenschaft des Grenzenlosen, das in Raum und Zeit Unbestimmbaren aufweist". (PA, 247)

De empirie van het onbewuste is volgens Jung van een andere orde, of een ander soort empirie, dan die waaraan de natuurwetenschappen zich aan moeten houden. Deze overschrijding van de kantiaanse kenkritiek ligt reeds van aanvang aan besloten in **Jungs psychologie**. In zijn theoretische beschouwingen is Jung daarin uiterst consequent. Een tegen- spraak ontstaat pas dan, wanneer hij zich beroept op of verwijst naar Kant. Er zijn verschillende redenen waarom Jung naar Kant verwijst. Een enkele keer zegt hij, naar aanleiding van de opmerking dat de wetenschappelijke psychologie (zijn eigen **analytische psychologie**) *transcendente* (= het empirische overschrijdende) manifestaties beschouwt als projecties, als psychische inhoud, die in een 'metafysische ruimte gehypostaseerd' worden:

"Dieser Standpunkt beruht auf Kant's Erkenntniskritik und hat mit Materialismus nichts zu tun". (AKU,120, noot 11)

Geraadpleegde literatuur

C.G. Jung:

PR = **Psychologie** und Religion (1945) DUN = Die Dynamik des Unbewussten (1976) T = Typologie (1972) AKU = Die **Archetypen** und das kollektieve Unbewusste (1976) HDG = Herinneringen, dromen gedachten (1970)